

VUSLAT

(Müge Canan)

[00:00:04]

- Nilüfer TUĞLU: Herkese merhabalar. Bu yıl üçüncüsünü düzenlediğimiz Yas ve Ölüm Bilgiği Festivali'nde bu oturumda sevgili Müge Canan'la birlikteyiz. Şahane bir festival geçiyor, müthiş güzel konular, konuklar ve bugün Vuslat'ı da ben özellikle çok merak, heyecan ve sevgiyle bekliyorum. Hoş geldiniz Müge Hanım.

[00:00:33]

- Müge CANAN: Merhaba. Herkese merhaba bu arada.
- Nilüfer TUĞLU: Evet. Soru cevap şeklinde ilerleyeceğiz. Ben sözü size bırakıyorum Müge Hanım.
- Müge CANAN: Peki. İsterseniz kısaca hemen kendimden bahsederek başlayayım. Ben Müge Canan. Hukuk fakültesi mezunuyum. Ancak 40'ından sonra gemileri yakıp nörobilim okuyup bütün ticaret hayatımı bırakıp eğitim sektörüne geçtim. 2016'da Açık Beyin Eğitim ve Danışmanlık Şirketi'ni kurduk ve 8 senedir devam ediyor. Sinan Canan'la birlikte. 2020'de Okutu Gelişim diye hibrit bir gelişim modeli olan başka bir girişimim daha var. Şimdilerde de Z-Jenerasyonu ile birlikte çalıştığım Zamansız adlı başka bir platformum var. Buradaki amacım, bana heyecan veren kısmı, bu kadim bilgeliği yeni jenerasyona nasıl aktarabilirim derdiyle yapmış olduğumuz deneyimsel çalışmalar üretiyoruz. Öncelikle bu şahane organizasyona beni davet ettiğiniz için çok teşekkür ediyorum. Çok anlamlı. Ben şu anda üstüne nörobilim okudum hukukun.

[00:02:01]

- Sonrasında da tasavvuf doktorasında şu anda öğrenciyim. Tasavvuf hep hayatımda vardı. Ana konum, ana damarım aslında tasavvuf. 1994 senesinde hocamla tanıştım ve o gün bugündür bütün kitap çalışmalarında yer almaya devam ediyorum. Hemen hızlıca konuya girmek istiyorum. "Vuslat" başlığı adı altında konuşmak istiyorum. Çünkü tasavvufta malumunuz hepinizin bildiği gibi ölüm bir vuslattır, kavuşmadır. Ama bugün bu konuyu biraz soruşturma tekniğiyle yapmak istiyorum. Sorular sorarak, biraz birlikte düşünerek devam etmek istiyorum. Bir hikayeye başlayalım. Bu festivalde olan, bu festivali takip eden herkesin bildiği bir hikâye olmalı bu. Gotama Buda'nın hikayesi. Bir kadın senelerce çocuğu olması için dualar etmiş. O kadar çok istemiş ki sonunda nihayetinde bir çocuğu olmuş. Fakat bir süre sonra çocuk biraz büyüdükten sonra hastalanmış ve ölmüş. Kadın perperişan Buda'ya gitmiş ve ona lütfen çocuğumu geri getir, mucizeni göster diye yalvarmış.

[00:03:28]

- Bu da tabii demiş ama bir şartla. Bana bir hardal tanesi getirirsen çocuğun da geri gelecektir mutlaka demiş. Ama öyle bir hardal tanesi olmalı ki hiç ölüm yaşanmamış bir evden, hiç cenaze çıkmamış bir evden ya da ölümü tatmamış bir evden getireceğin bir hardal tanesi olmalı bu demiş. Kadın dolaşmış dolaşmış bütün evleri. Her eve girdiğinde mutlaka ve mutlaka birilerinin öldüğünü ve bu deneyimi yaşadığını görünce anlamış. Böyle

bir hardal tanesi alacağı bir ev bulamamış. Peki şimdi size soruyorum. Aranızda hiç ölüm yaşamamış olanınız var mı? Ölüm hayatımızın belki de tek gerçeği. Yani hayatta bu kaos dünyasında her şey belirsizken tek emin olduğumuz şey, tek gerçek. Bir gün hepimiz öleceğiz. İnsan öleceğini bilen bir tek canlı ama bunu da her an unutup hiçbir şekilde bu bilgiyi sallamayan ve hiç ölmeyecekmiş gibi yaşayan da tek canlı.

[00:04:45]

- Peki şöyle bir düşünce egzersizi yapalım. Ölümün hiç olmadığı bir dünya hayal edin. Hiç kimsenin ölmediği bir dünya hayal edin. Ne yapardınız? Lütfen tefekkür edip cevap vermenizi rica edeceğim sizden. Düşünün. Hiç ölmeyeceksiniz. Ne yapardınız? Ben bu hali yani hiç ölümün olmayacağı bir dünyayı düşündüğümde ana karnımdaki halimiz gibi düşünüyorum. Düşünsenize. Gerçekten hiçbir şey yapmayız. Ana karnındaki gibi hiçbir şey yapmayız. Ekmek elden su gölden hiç hareketsiz bir şekilde bütün ihtiyaçlarımız karşılanıyor düşünün. Çünkü bir şey yok. Bir anlam, anlamdan bahsettik. Bir amaç yok. Bir zaman algısında kaybolduğu bir düzlem olarak düşünün bunu. O zaman hiçbir şey yapmayız gerçekten. Ana karnındaki bebeğin haline benzetiyorum. Çünkü Lacan buna “Omnipotans Hali” diyor. Yani sonsuz, sınırsız güç sanrısı diyor. Ölümsüz olduğumuzda da yaşamak için hiçbir şeye ihtiyacımız olmayacağı için yeme içmeyi bırakın, nefes bile almasak yaşamaya devam edeceğimiz bir yerden bahsediyoruz.

[00:06:03]

- O zaman hiçbir şey yapmayız gerçekten. Çünkü hayat içindeki tüm ihtiyaçlarımız ana karnından doğduktan sonra tamamen yaşamamız için gerekli olanlar değil mi bu hayatta? Bu sonsuz sınırsız güç tarzıyla doğan bebek, beyin gelişimi tamamlanmadan dünyaya geldiği için - tek canlıyız beyin gelişimi tamamlanmadan dünyaya gelen- insan bebeği beyin gelişimi tamamlanmadan dünyaya geliyor ve felçli gibi doğuyor. Hiçbir şey yapamaz halde. Eğer iyi ve ihtimamlı bir bakım vereni varsa, “gak” der altı temizlenir, “guk” der meme verilir ve ne zamanki bunlardan kesilmeye başlar, işte o zaman “Omnipotans Kırılma” başlar. Yani yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması için bir başkasına muhtaç bebek ve istemek zorunda. İster ama istediği olmaz ağlar çırpınır istediğini elde etmek için. İşte tam bu noktada mülkiyet duygusu başlıyor. Anne çocuğun bir parçası iken yani anne ben iken çocuk için ayrışır ve anne benim olur artık. Benim bir mülküm haline gelir.

[00:07:16]

- Kendiliğinden gelen ihtiyaçlar artık öznenin nesnesi haline gelmeye başlar bu dönemde. Ve beyin bağlantılarımız da bu mülkiyet ve muhtaçlık duygusuyla gelişir ve benliğimizi ortaya çıkarmaya başlar, oluşturmaya başlar. Bu benliğe biz tasavvufta izafi benlik ya da nefsanî benlik de diyebiliriz. Psikolojide ilkel benlik, yapay benlik deniyor. Nefs devamlı istiyor. İstedikçe istiyor ve hiç doymuyor. Tuzlu su içmek gibi. İçtikçe daha da susuyor. İşte bu nefsin istekleri o mülkiyet duygusunu besler, bütün hayatımız boyunca sahipliklerimiz, isteklerimiz ve bütün bu ihtiyaçlarımız, bitmeyen zanlarımız üzerine de bir benlik inşa ederiz. Aslında sınırlı olan ihtiyaçlarımız karşılandığında bile isteklerimiz hiç bitmez. Sinan'ın hep söylediği gibi karnı doyunca arıza çıkaran tek canlıdır diyor insan. İnsan hep bir arayışta, hep bir istekte. İsteği yerine getirince sanki o sonsuz sınırsız güce sahip olacaktı gibi hissediyor. Ama onu elde ettiğinde görüyor ki o değil, tekrar istiyor.

[00:08:42]

- Peki neden insan böyle? Neden? Yani düşünsenize 13.7 milyar yıl önce oluştuğu varsayılan evrenin içinde 4.5 milyar yıl önce oluşan dünyada 3.5 milyar yıl önce başlayan canlılığın bir neticesi olarak yaklaşık son 200-300 bin yıldır var olan Homo Sapiens'den bahsediyoruz. Evrende 100 milyar galaksi var. Ve her bir galakside 100 milyar yıldız. O yıldızlardan bir tanesi olan güneşin gezegeni olan dünyada yaşayan ve bu gezegendeki 10 milyon tür canlıdan sadece bir tanesi olan insandan bahsediyoruz. Tüm bu zaman ve mekân algısına göre oluşan fotoğrafta insan ömrü bir göz kırptıktan daha kısa. İnsanın yeri ise %0.01'den. Daha az. Ve her nasılsa bu kadar hiç mesabesindeki insan çıkıyor ve ben bu evrenin efendisi olacağım diyor. Adama bir dur derler. Değil mi? Hakikaten burada bir durmak lazım. Hadis-i şerifte kişiye nasihatçi olarak ölüm yeter diyor. O ölüm ki nice firavunlara, nemrutlara, karunlara. Nice küçük dağları ben yarattım edasıyla böbürlenip çalım satanlara haddini bildiridir diyor.

[00:10:22]

- Evet, gelin tekrar bir hayal kuralım. Bir gün bir yolculuğa çıkıyorsunuz. Yanınızda da bir yol arkadaşınız var, çok zevk alacağınız. Güzel müziğinizi açtınız. Duracağınız yeme içme planları, rotası yapıldı. Her şey harika. Şahanede bir arabanız var. Yola çıktınız. Zevkli zevkli giderken yol arkadaşınız torpidodan bir silah çıkarıyor ve kurşunu namluya sürerek şakağınıza silahı dayıyor. Sen devam et yoluna. Yoluna bak. Ben bir ara sıkacağım diyor. Şimdi soruyorum. O yola nasıl devam edersiniz? Nasıl bir yolculuk olur bu? Gayet güzel gidiyorsunuz. Yanınızdaki arkadaşınız. Bir saniye yoluna bak diyor bir ara sıkacağım.

[00:11:33]

- Aslında biz bu bilgiyle geliyoruz. Her an ama unutuyoruz. Her an bunun idrakiyle yaşasak eminim şimdikinden farklı bir yaşantımız olur değil mi? Ama öyle değiliz. Bunu daha iyi anlayabilmek için insan kavramına bir bakalım. İnsan kavramının iki manası var. Bir “*nsy*” kökünden gelir. Nisyan, unutan demek. Bir de “*ens*” kökünden gelir. Enese manasında yani ünsiyet eden, irtibat bulabilen, bağ kurabilen, uyum sağlayabilen manasında. “*İnsan nisanla malul*” derler bizim büyüklerimiz. Yani insan unutan bir varlıktır. Peki biz neyi unuttuk? Kim olduğumuzu, kendimizi belki de. Öleceğimizi unuttuk. Her an unutmaya programlıyız. **Bir tarafımız dünyaya kendini kaptırıp özünü, kökenini unutturken bir yandan da bize tekrar o irtibatı kurabilmene yetkinliği vermiş.** Yani hem unutuyoruz hem de tekrar o bağı kuruyoruz. Neyle o bağı kuracağız? Unuttuğumuz özümüzle, kendimizle. Kendini bilmek bu demek sanıyorum. **Yani hakikatini, özünü, cevherini unutan insan aynı zamanda onunla tekrar bağ kurma potansiyeline sahip.**

[00:13:01]

- İnsan bir yönüyle kendi kökünü unutan ama aynı zamanda dışarıyla - yani bedeniyle - dışarıyla bağı kuran ama aynı zamanda içiyle de o bağı kuran demek. İnsan kelimesinin bir manası da Nisa Suresi’nde fiil olarak geçer. Göz ve gören manasında. Sanıyorum ki Kıyâme Suresi’nde “kendi içine bakan keskin bir bakıştır insan” der. Yani bir yönüyle de kendi içimize bakarak kendimizle bağ kurduğumuz manasında. Aynı zamanda herhalde ben

kimim? diye soran da tek canlıyız. Yani biz zürafa dönüp de ben nereden geldim, nereye gidiyorum diye düşündüğünü zannetmiyorum. En azından böyle bir bilgi yok şu anda elimizde. Şibli Hazretleri'nin çok güzel bir hikayesi var bununla ilgili. Diyor ki “hayattaki en büyük dersi bir çocuktan aldım diyor. Eline bir mum alıyor. Mumu yakıyor. Çocuğa soruyor. Bu alev nereden geldi diyor. Çocuk da bakıyor. Mumu üflüyor. Nereye gittiyse oradan geldi diyor.”

[00:14:11]

- Şimdi bu bakış açısıyla ölüm kavramına bir bakalım. Ölüm nedir? Kendinize göre eminim tanımlarınız vardır. Tanımlamak isteyen var mı? Aranızda? İki gündür neler konuşuldu hiç bilmiyorum kamptaydım ama eminim çok konuşulmuştur bu konu. Merak ediyorum. Peki. Yunan felsefesine baktığımızda ruhun bedenden ayrılarak özgürleşmesi manasında ölüm. Beden biraz burada aşağı görülen bir konuda. İslam felsefesine baktığımızda Yunan felsefesiyle bu anlamda çok bağdaşmadığını görüyoruz. Bizde beden kutsal. Âdem topraktan yaratılmış. Hem göklerin bir ürünü hem de toprağın bir ürünü. Bedenimizdeki minerallerin kaynağı uzak yıldızlardır aynı zamanda deniyor. Dolayısıyla ölüm bizde beden hapisanesinden kurtulmuş evet ama çok daha ötesinde bir anlam taşıyor. Ruhun bedenden özgürleşmesi. Ve sevgiliyle kavuşması var aynı zamanda. Neden peki sevgiliyle kavuşma? Bununla ilgili bir şey söylemek isteyen var mı? Neden sevgiliyle kavuşma? Bu hangi sevgili?

[00:15:45]

- Peki, yaratılış hikayelerine bakarsak. Ve tasavvuftaki yorumuna da bakarsak belki biraz daha iyi anlayacağımızı düşünüyorum. Malumunuz Âdem Hava Hikayesi. Gayb-i Sunullah diyor ki;

“Bir ağaçtır bu âlem,
Meyvesi olmuş Âdem,
Maksûd olan meyvedir,
Sanma ki ağaç ola.”

Şimdi yaratılış anlatımlarından bir tanesine göre her şey bilgelik ağacından alınan bilgiyle başlar. Bu Hazreti Adem'i temsil eder ve idrakle biter. Bu da Hz. Muhammed'i temsil eder. Yani bilgelik ağacından koparılan meyve bilgiydi ve her şey bununla başladı. Dünyaya bu bilgiyle geliyoruz ve amacımız bu bilginin bilgelik seviyesine gelmesi. Yani idrak edilmesi, deneyimsel bir bilgi haline gelmesi. İdrak ne demek? Ulaşım, varma manasında, yol manasında. Yani bu hayat yolculuğu aslında idrakin ta kendisi. Bir de bir şeyin sonuna ulaşma, erme, bir şeyi tam olarak kavrama ve anlama manası var idrakin.

[00:16:54]

- Peki anlamak ne demek? Anlamak kelimesine baktığımızda an kökünden geliyor. Anı, anmak manasında. Yani anlamak kelimesi aslında hatırlamak demek. Biraz daha açarsak kelimenin kökü, kavrama gücü ortaya - saklanan şeyin - çıkarılması manasında, hatırlama. Öyleyse bir şey anladığımızı söylediğimizde aslında saklı olan şeyi ortaya çıkardım demek istiyoruz. Tasavvuf düşüncesine göre insan küçük bir âlem, âlem ise büyük bir insan. Yani Hazreti Ali'nin dediği gibi “dürülı bükülü her şey, bütün âlem insanın içindedir” diyor. Büyük

âlem kâinat, küçük âlemse insan. O halde dışarıda mevcut olan her şey insanda da mevcut. Yani bütün âlem bilgisi insanda mevcut. O halde anladım demek, yaratılışımız gereği kendimizde mevcut olan bilgiyi ortaya çıkarmak manasında olabilir. Başka bir ifadeyle mevcut olan hakikatimizin farkına varmak, onu hatırlamak. Yani anlamımızı ortaya çıkarmak. Hiç ölmeyecek olsaydık anlam olmazdı diyoruz ya. Bu dünya aynı zamanda bir anlam dünyası.

[00:18:21]

- Yani bu anlamı ortaya çıkarmak için biz bu dünyaya geliyoruz. Platon *“bilmek hatırlamaktır”* diyor. Yani bizdeki bilgiyi hatırladığımız oranda kendimizi bilir hale geçiyoruz. Ve bu dünyaya gelmekten maksatta kendimizi bilmektir. Sokrates'e atfedilen bu, kendini bilmek, bütün eski ahitte, İslam tasavvufunda ve her yerde geçiyor. Adem'le Havva'nın başka bir hikayesi, anlatımı da şöyle. Yasak elmanın olduğu ağaç, kemâlât tohumu ile oluşmuş bir ağaçtır deniyor. Kemal tamamlanma demektir. Mükemmel kelimesi de buradan gelir. Biz mükemmel kelimesini biraz yanlış kullanıyoruz. Kusursuz anlamda kullanıyoruz ama öyle değil. Tamamlanmış manasında. Henüz ruhlar âleminde her şey tam ve bütünken yani henüz bir ayrışma yokken o yasak meyvenin koparılışıyla o bütün parçaya ayrıldı. Ve farklar dünyasına atıldık. Bu farkı yaratacak olan bedenleri giyindik. Ve o bedenlerin heva ve hevesleriyle donandık. Bu arada heva ve heves, Havva demek.

[00:19:34]

- Havva'nın manası heva ve heves demek. Dolayısıyla aliyyü'l-a'lâ'dan yani yücelerin yücesinden esfeli safilin'e - aşağıların en aşağısına - doğru atılmış olduk. Yani fark dünyasına, zıtlıklar dünyasına geldik. Ve bu dünyadaki hayat yolculuğumuz tekrar o baştaki birlik dünyasına birlik haline geri dönmek. Mutasavvıflar yaratılışı aynı zamanda istedim ki bilineyim hadisi şerifini aşk ettim ki bilineyim olarak yorumlarlar ve böyle anlatırlar. Yani tüm varlık âleminin aşktan ve aşk için meydana geldiğini söylerler. Ve aşkın yaşanması için bir ikilik gerekiyor değil mi? Bir aşık bir de maşuk. İşte tüm macerada burada başlıyor. Burada parçanın bütünü olan özlemi ve iştiağı onunla tamamlanma ihtiyacı olduğunu görüyoruz. Şimdi bu bakış açısıyla yaşanan bir hayat ve sonunda gelen ölüm sanıyorum o parçanın bütüne kavuşması şeklinde olur. Dolayısıyla da vuslat olarak tanımlanır değil mi? Vuslat birleşme, buluşma manasında. Sevgiliye kavuşma manasında.

[00:21:01]

- Yani insanın aslında kendi hakikatine kavuşması. Şimdi yaratılış hikayesine baktığımızda tasavvuf düşüncesine göre aynı zamanda yaratılış bir kontratla başlar. Bezm-i Elest'de yani ruhlar âleminde Allah ruhlara seslendi: *“Elestü bi-Rabbiküm”*. Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye sordu. Biz ne dedik? Ruhlar *“beli”* dedik ve belaya tabi olduk. Ve bir ahit oldu orada. Bir söz vermiş olduk. Bu bela dünyasında yani fark dünyasında senin birliğine, rabliğine şahitlik edeceğiz dedik. Rablik nedir? Mürebbi. Yani öğretici manasında. Peki burada neyi öğreneceğiz? Neye şahitlik edeceğiz? *“Eşhedü en lâ”* diyoruz değil mi? Şahitlik ederiz diyoruz. Allah'a şahitlik ediyoruz. Yani biliyoruz demiyoruz. Burada şahitlik ettiğimiz tek şey aslında kendi hakikatimiz. Ve dolayısıyla bize öğretici olan da kendi hakikatimiz. Ne zamanki ondan koptuk ve ona aykırı bir şekilde yaşamaya başladık, işte o zaman

hayatımızda birtakım sorular meydana geldi. Başımıza gelen her sorun aslında bir soru.

[00:22:36]

- Ve aslında tek bir soru var bütün sorunlarda. Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Yani her hadise aslında beni bana öğreten bir öğretmen, bir sınav ve bir hatırlatıcı ve bizden beklenen de sanıyorum ezel âlemde yaptığımız bu ahde vefa göstermek. **Vefa sözünde durmak manasında ve bir manası daha var sevgi de süreklilik ve bağlılık manasında tasavvuf düşüncesine göre sebebi ve başlangıcı aşk olan bu hayat yolculuğunun sonu olan vefatın anlamı da içindeki vefa kavramıyla çok daha anlamlı oluyor sanki. Yani sözümüzde durarak gösterdiğimiz sadakat ve bağlılığın sevgimizin ispatı ve imzası gibi sanki bu hayat yolculuğu.** Erdem Beyazıt'ın bir şiiri var çok güzel. Diyor ki;

“Biliyorum yaklaşıyoruz her an,
Biliyorum oruçlu doğar insan,
Ölümün iftar sofrasına.”

“Ölüm hayat orucunun bir sofrasıdır, iftar sofrasıdır” diyor Erdem Beyazıt. Peki bir de gene tasavvuf literatürüne baktığımızda başka bir kavramla daha karşılaşıyoruz. Ölmeden önce ölmekten bahsediyor tasavvuf ilmi. Bu ne demek? Bununla ilgili bir şeyler söylemek isteyen var mı acaba?

[00:24:21]

- Yahya Kemal Beyatlı, “Ölmek değildir ömrümüzün en feci işi, Müşkül budur ki ölmeden evvel ölür kişi”. Evet bizim kültürümüzde çokça kullanılan bir şey. Mülk suresinde Allah insanı önce öldürür sonra diriltir diyor. O halde bu âleme geldiğimizde ölüyoruz demek ki değil mi? Bu bilgiye göre. Yani bu maddi âlem insanın Allah'la ilişkisinin kesmesi yönünden kulun önce ölmesi demek oluyor. Ve nefsin de doğumu manasında. Nefsimizin, egomuzun esiri oluyoruz bu dünya hayatında. Nefsin etkisindeyken insan aslında hakikatinden ölmüştür. Bu şekilde düşünülür tasavvuf anlayışında. Yani artık o hakikatten kesildiği noktada aslında bu dünyada bu şekilde yaşıyorsa, hakikatinin bağından kesildiyse eğer ölüm mesabesindedir. Ölümün hakikati nefsaniyete sahip olmaktır. Bu vücudu giyen ruhun onun istekleriyle örtülmesi. Ne zamanki o istekler biter, ruhu örten perdeler kalkar, o zaman işte yeniden diriliş başlar. Tasavvuf anlayışına göre.

[00:25:43]

- İncil'de geçiyor, Hz. İsa “iki kere doğmayan melekût âlemine giremez” diyor. Şimdi birincisi biyolojik doğum ki aslında tasavvuf düşüncesine göre bu ölüm. İkincisi ise benliğinden ölüp hakikatine tekrar doğumu. Şimdi vücut kelimesine baktığımızda “vcd” kökünden geliyor bulma. Biraz önce de konuştuğumuz gibi neyi bulacağız? Neyle bulacağız? Hakikatimizle. Yani vücut onu bulmak için tekrar o hakikate bağlanmak için bir vasıta, bir araç aslında. Bunu bulduğumuzda ancak biz vicdanlı bireyler haline geliyoruz ve yaşar hale geçiyoruz. Vicdan da “vcd” kökünden geliyor. Bütünün bir parçası olduğumuzu idrak eder ve her şeyin o öznenin, tek olan o öznenin bir parçası olduğunu idrak ettiğimiz anda yaşamaya başlıyoruz. İşte o zaman bu vücudun hükmünden bu dünyadayken kurtulmuş oluruz ki bu biyolojik olan ölüm gerçekleşmeden önceki ölümdür. İşte bu ölmeden önce ölme makamıdır. Bu ölüm için mutasavvıflar vücutların şekil değiştirmesidir sadece diyor.

[00:26:56]

- Hatta Sâmiha anne, Sâmiha Ayverdi ölümü vefatı arifesinde “niye üzülüyorsunuz ki?” diyor. “Bu odadan yan odaya geçiyorum sadece”. Kesif halden latif hale geçiyor. Hz. Mevlâna’da “ana karnından çıkmak gibidir hakiki ölüm” diyor. Yani kısaca nefsimizin isteklerinden kesildiğimiz oranda, nefsimizin isteklerini öldürdüğümüz zaman tekrar bir yaşam başlıyor. Zaten İslam düşüncesine baktığımızda ölümle yaşamın ne kadar iç içe olduğunu görüyoruz. Ve tasavvuf düşüncesine göre bu dünyadayken zaten ölüyoruz biz. Meşkûre annem, canım hocam bana “hep ömrüne bereket evladım” derdi. Hep öyle dua ederdi. Bir gün merak ettim. Ne demek hocam dedim. Yani bizim ömrümüzün süresi belli değil mi? Bereketi ne demek anlamıyorum dediğimde. “Kızım dedi, nefesine esir olduğun zaman ölüsün. Onun esaretinden kurtulduğun anlarda sadece yaşar hale geçersin. O anların bereketlensin, çoğalsın inşallah diye dua ediyorum” demişti bana.

[00:28:22]

- Peki bir de bir hadis-i şerif daha var. “Uyku ölümün kardeşidir” diyor. Ya hadis-i şerif ya da Hazreti Ömer söylemiş bunu tam emin değilim. O halde aslında biz uykuyu da ölümü deneyimliyoruz değil mi? Yani her gece ölüyoruz. Uyku ruhun bir bağlı vücudundan uzaklaşır hale gelmesi zevk içinde ve baktığımızda rüyalarımız ne kadar gerçek değil mi? İbn-i Arabi Hazretleri de diyor ki “bu âlem bir hayal âlemidir” yani rüyadır diyor. “Bütün insanlar bu âlemde uykudadırlar ancak öldüklerinde bu uykudan uyanırlar.” diye yorumluyor bu hadis-i şerifi. Yani bu âlem mutasavvıflara göre sadece bir sanrıdan ibaret. Hayalimizde gerçek zannettiğimiz âlem içinde sadece hayal içinde bir başka hayaliz. Aslında İbn-i Arabi'ye göre. Yani rüya içinde rüyayız. Şimdi rüyalara baktığımızda ne kadar gerçek olduğunu bir düşünsenize. Ağlıyoruz, acı çekiyoruz, seviniyoruz, o coşkuyu hissediyoruz. Bütün hissiyat dünyası var değil mi rüyada? Peki bu gerçeklik dediğimiz âlemde rüyanın farkı ne? Hiç düşündünüz mü bunu?

[00:29:50]

- Bir fikri olan var mı? Aynı şeyleri hissediyoruz rüyada. Canımız yanıyor. Ağlayarak uyanıyoruz bazen. Bazen inanılmaz bir sevinçle uyanıyoruz. Inception filmini düşünün. Zaman ve mekân algısı tamamen farklı, kesikli. Yani bir film gibi rüya. Varsayalım bu hayat bitti. Eğer inanıyorsanız ahiret hayatı yani başka bir hayat başladı. Ya da reenkarnasyona inanıyorsanız başka bir hayata uyandınız. O zaman bu hayat tabii rüya olabilir mi böyle düşündüğümüzde? Biraz önce bu kadar gerçek bir şey yaşadım ki nasıl oluyor da bu oluyor dediğinizde bu noktaya gelmek çok da zor değil. Değil mi rüyadan uyandığınızda? Matrixte miyiz acaba? diye yani bir simülasyonun içinde miyiz acaba? diye düşünüyor insan. Meta evrenlerin yapıldığı, düşünüldüğü bir dünyada beyni öldürmeden bir kavanoza koyduğumuzda, bilgisayarda elektriksel bilgiyi verdiğimizde beyne onu çok rahat kandırabiliyoruz. Bunun tersini de hiçbir şekilde ispat edemiyoruz.

[00:31:10]

- 11 boyutlu bir evrendeyiz ve zaman boyutu 4 boyutlu bir örgünün içindeyiz. Ve algılarımız sadece bununla sınırlı. Peki başka boyutlar varsa ki var fizikçilerin dediği gibi. Böyle düşündüğümüzde gerçekten ne rüya, hangisi gerçek, hangisi değil diye insan bir tefekküre

dalıyor değil mi? Bilişsel psikolog Donald Hoffman da aynı şekilde “bu yaşadığımız dünya gerçek değildir” diyor. Beynimizin yarattığı bir - daha doğrusu iletişim kuran bilinçlerin yarattığı bir - arayüzden ibarettir diyor. Bilgisayarın arayüzü gibi. Bilgisayarın arayüzünde bir çöp kutusu olduğunu görüyoruz ama aslında onun bir sürü koddan ibaret olduğunu da biliyoruz değil mi? Aynen beynimizde bu arayüz gibidir diyor. Dış dünyada gördüğümüz her şey bizim algılama kapasitemize göre zihnimizin bize yarattığı bir etkileşim arayüzüdür diyor. Bu arada yani rüya gören beyni incelediğimizde uyanık beyinle aynı çalıştığını görüyoruz yapılan çalışmalarda. Beynimiz hayal ile gerçeği ayırt etmekte maalesef çok başarısız.

[00:32:24]

- O zaman hangisi arayüz acaba diye düşünüyor insan değil mi? Ama asıl konu şu, bu arayüzü biz bir tıkla değiştirebilir miyiz? Yani onu fark edebilir miyiz? Bunun bir arayüz olduğunun farkına varmamız asıl konu sanıyorum bu dünyanın içerisindeyken. Yani bu bir rüyaysa eğer bu rüyanın yorumu asıl önemli olan diye düşünüyorum. Bir sorum daha var benim yine merak edip. Bu sorduğum sorular hep benim kendime sorduğum sorular arkadaşlar. Sizinle de paylaşmak ve bunu birlikte düşünmek istediğim için bu şekilde gidiyorum. Her nefis mutlaka ölümü tadacaktır. İşte o şeyde mezarlığın başında da yazılıyor ya Yıldız'da. Herkes çok rahatsız oluyor ondan. “Biz sizi, gerçek değerinizi ortaya çıkarmak için şerle de hayırla da imtihan ediyoruz.” Enbiyâ Suresi'nde yazıyor bu. “Sonunda zaten bize döneceksiniz.” diyor. Sadece başı alınmış ve oraya yazılmış. Her canlı, her nefis ölümü tadacaktır. Peki neden tatmak diye düşündünüz mü hiç?

[00:33:42]

- Niye tatmak deniyor orada? Rahman Suresi 29. ayette “her an yeni bir şenle dirilirim” diyor. Aynen Nuray Hanım'ın dediği gibi her an bir ölüm ve her an yeni bir diriliş var. Yeni bir şenle diriliş var. Nefsaniyetin ölümünden bahsediyor burada. Ve İslam tasavvuf düşüncesine baktığımızda nefsin ölmesinden bahsediliyor ama aslında nefis ölmüyor. O ölümü gerçekten sadece tadıyor. Çünkü nefis ruhun ham hali. Muhammed İkbal'in söylediği gibi “kömürün elmasa dönüşmesi gibidir” bu diyor. İkisi de aynı ham maddeden oluşur, ikisi de karbondur. Elmas acılar, sıkıntılar ve basınçlar içerisinde karbonun elmas haline dönüşmesidir diyor. Ve tabii ki bu acılar ve sıkıntılar içerisinde her an o ölümü tadarak o hale geliyor aslında. Ve orada bir son yok. Bu nefsanîyetin ölümü ise bir yandan da bu zevki, o ölümün tadını da yaşıyor değil mi? O tadı alarak devam ediyor yola.

[00:34:47]

- Bu arada homo sapiens bilene insan olarak düşünüyoruz ya, sapiensin bir başka manası daha var, çok bilinmeyen. Tatmak demek, tadan insan. Böyle bakınca da çok güzel bütün bilgiler örtüştü ve çok tatmin edici oldu. Dolayısıyla her nefsin, nefsanî isteklerimizin bitiş ve ölümüyle birlikte, nefsin ölümü değil, o isteklerin ölümüyle birlikte, o nefsanîyetin ölümünün zevkini tadılarak devam ediyoruz bu hayat yolculuğunda. Kierkegaard “ölüm olmasaydı varlık olmazdı” diyor. “Ben varsam ölüm yok, ölüm varsa ben yokum” diyor. O yüzden gerçekten iyi ki de ölüm var diyoruz. Tasavvuf büyüklerimiz usulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzden diyor. Yani usul ve üslup her şey. Üslup asıl manasında, asıl olan

manasında. Yani öyle usulüne göre - aslımıza göre - üslubuyla yaşayalım ki aslımıza vusul edelim inşallah.

[00:36:06]

- Tıpkı Hazreti Mevlana'nın dediği gibi *"ben cemadattanım, öldüm, yetişip gelişen bir varlık nebat oldum. Nebattan öldüm, hayvan suretinde zuhur ettim. Hayvanlıktan da geçtim, hayvanken de öldüm, insan oldum. Artık ölüp de yok olmaktan ne diye korkayım?"* diyor. Evet, vuslatı ben böyle anladım. Böyle kendi kafamda soruşturdum. Ve bu vuslatı yaşayan insanların bu dünyadan nasıl gelip geçtikleriyle alakalı da insan-ı kamillerin o vuslatı, Şeb-i Arus, ölümü bir düğün gecesi gibi yaşayanların bunu nasıl yaşadıklarıyla alakalı da bir parça size paylaşmak istiyorum. Onun hallerini, onların hallerini anlatan. Vaktimiz var sanıyorum değil mi?
- Nilüfer TUĞLU: Var Müge Hanım, daha epeyce vaktimiz var.
- Müge CANAN: Ben üç günlük yoğun bir kamptan çıktım arkadaşlar. O yüzden biraz yorgun olabilirim sürçülisan ettiysem af ola. Şimdi bir ekran paylaşımı yapacağım.

[00:37:59]

"Handır bu gönlüm, ya misafirhane..."

Derd konuklar, derman konuklar, hayâl konuklar, melâl konuklar; mümkün konuklar, muhâl konuklar. Hele hasret, hiç çıkmaz ordan.

Handır bu gönlüm, yıkık, dökük...

Fakir konuklar, zengin konuklar, âlim konuklar, câhil konuklar; gelen konuklar, geçen konuklar. Hele bir hancı vardır, hiç çıkmaz ordan, çıkmaz ordan..."

"Kimsin? diye sordular.

Bu dünyâda işi bitenim! dedim.

Öyle de neden sefere çıkmazsın? dediler.

İşi bitmemiş olanlara yoldaşlık etmem muraddır, dedim."

"Ben geceyim, gün isterim. Ben ateşim, kül isterim. Ben şiirim vezn isterim.

Ben derdliyim, şifamı ver. Parça değil tam isterim. Tükenmişim, çâremi bul. Bütünlenmiş can isterim.

Dağılmışım, topla beni. Pâre pâre kılma beni... Gövdem başım nerde bilmem... Merkez mihver baş isterim.

Ecel yakın, destur gerek... Destur deyip yol isterim."

"Dümenim sensin. Ne tarafa döndürürsen oraya giderim.

Kâh emîr olur, buyruk dinlemem. Kâh esîr olur, gülmem söylemem...

Ölüm nedir derlerse, onu da söylemem, hiç mi hiç söylemem... Sensizliktir, demem."

Sâmiha Ayverdi, Hancı, 1988

[00:40:23]

- Sâmiha Ayverdi'nin Ken'an Rifâî hazretleriyle, hocasıyla birlikte resmi ile "Hancı" adlı eserinde yazmış olduğu bir bölüm paylaştım sizinle. Ölmeden önce ölme makamına erişmiş olan kâmil insanların bu zatlar için artık ölüm sadece vuslattır. Aynen burada söylediği gibi "ecel yakın destur gerek" diyor. "Bu dünyada işi bitenim" diyor. "Neden sefere çıkmıyorsun dendiğinde işi bitmemiş olanlara yoldaşlık murattır benden" diyor. Ölümün bizim için vuslat haline gelmesi için önce bizi bu dünyada o hakikatimizle olan bağlantıyı kesen nefsimizden ölmemiz, onun isteklerinden ölmemiz gerekiyor. Allah nasip etsin diyorum bu kadar. Zaten tasavvuf literatüründe de böyle geçiyor. Biz nefsanîyete daldığımız zaman tamamen uykudayız. Yani bu böyle. Gaflette olmak zaten uykuda olmak demek. Hakikatle bağlantın kesildiği zaman, o illüzyon dünyasını gerçek bir hakikat zannettiğin zaman bir rüyada gibisin. Ve bir gün uyandığında bir dakika bunların hepsi, hiçbirisi gerçek değilmiş demek. Aynı uykuda olmak demek değil mi? Tasavvuf literatüründe aynen sizin dediğiniz gibi geçer. Biz bunu hal olarak yaşıyoruz bazen.

[00:41:49]

- Bazen hakikaten kendimize, nefsimize çok zor gelen şeyler yaşadığımızda, o yolda gayret ettiğimizde, o bütünselliği hissettiğimiz zamanlar olur. O bütünlüğü hissettiğimiz zamanlar olur. Ama bu hal makam değil. Bunu devamlı bu şekilde yaşayan, yani bir yönüyle halka, bir yönüyle de hakka bakan, berzahta olan insan-ı kamil zaten ölmeden önce ölümü yaşamış dolayısıyla ölüm aslında sadece bir vuslat onun için. Zaten o hem o tarafta hem bu tarafta. İki tarafı da yaşıyor. Ama değil mi ki şu vücut var. Gene de işte Sâmiha Ayverdi'nin dediği gibi "ecel yakın destur gerek" diyor. Yani hepsinde böyle bir gitme, kavuşma isteği vardır. Onu görürsünüz bu tip insanlarda. İnsan bilmediğinden korkar. Bilmediği şeyden korkar. Onlar zaten biliyor ve yaşıyor. Görünenin arkasındaki görünmeyen ne olduğunu, o hikmeti, o hakikati yaşadıkları için onlar için sadece bu vücut perdesini bırakıp gitmek.

[00:43:02]

- Ken'an Rifâî Hazretleri işte vefatına yakın zamanda etrafındakiler tabii ki çok üzüyorlar ve diyor ki gömleğim eskidi diyor. Gömleğim eskidi sadece diyor. Yani bu sadece vücudun bir dönüşümü, yok olma diye bir şey yok ki İslam düşüncesinde. Akıl mahlukat, akıl da yaratılan bir şey yani. İslam tasavvufunda akıl katmanlı, bütün kavramlar katmanlı olarak ele alınmış tasavvufta. Bir dünyaya eren akıl var, akl-ı maaş. Hakikati eren akıl var. Akl-ı maad deniyor ona. Yani bütüne eren akılla parçaya eren akıl olarak bunu tanımlayabiliriz. Eğer o parça olan aklımızı bütün aklına eğer bağlamazsak hakikati idrak etmemiz mümkün değil. Yani cüzi akıl, parçaya eren akla cüzi akıl deniyor. Bütüne eren akla ise külli akıl deniyor. Cüzi akıl sahibi olan insanı ve sadece cüzi aklıyla hareket eden ve bu dünyayı yaşayan insan için Sultan Veled diyor ki, “bu insan diyor ağacın üstündeki kuşu görüyorum, dalı göremiyorum.

[00:44:20]

- Dalı görüyorum, ağacı göremiyorum. Ağacı görüyorum, ormanı göremiyorum diyen insan gibidir” diyor. Yani büyük resmi göremediğimizi, bilemediğimizi hissettiğimiz ve bu bilgide emin olduğumuz zaman aslında o külli akla raptetmiş oluyoruz kendimizi. Dolayısıyla akılla baktığımızda akıl da aslında bir yerde sonlanan yani biten bir mahluk. Eğer onu nefsin ruha tekâmül etmesi gibi cüzi aklımızı külli akıl seviyesine getirdiğimizde zaten o tek olan öznenin bir parçası olduğumuzu hisseder hale geçiyoruz. O zaman da bizim için her şey ve herkes aslında o tek öznenin bir parçası haline geliyor. Dolayısıyla bizim kültürümüz zaten böyle. İnsanı merkeze alan ve insanın etrafında dönen bir dünyadan bahsetmiyor bizim kültürümüz. O bütünün bir parçası olan insandan bahsediyor. Eşref-i mahlukat evet ama onu eşref yani şereflendiren şey o bütünü idrak etmesiyle alakalı. Onu şerefli kılan şey.

[00:45:42]

- O idrak, o bütünün bir parçası olduğunu idrak eden bir canlı, o potansiyele sahip olan bir canlı. Şimdi bunu idrak ettiğin yerde zaten ölüm diye bir şey yok, kesinti de yok. Bizim kültürümüzde ekmek yere düştüğünde biz o ekmeği alırız, başımıza öpüp, başımıza koyup onu da yüksek bir yere koyarız. Ya da işte büyüklerimiz eşyalarını böyle savurup atma der. Ya da işte benim bu üstümdeki tişörtle ben gidip kötü bir şey yaptıysam “lütfen o tişörtü giy ve onunla bu sefer iyi bir şey yap” denir ki onun da bir hakkı var denir. Ya da bir kere hocamla bir seyahatleyken deniz kenarında taş topluyordum o zamanlar. Bir tane taş beğendim. Aldım tam cebime koyacağım. Döndü bana “Müge'cim yerini aramasın” dedi. Şimdi bunu dediğinde artık o taş benim için taş olmaktan çıkmıştı.

[00:46:38]

- Yani bütün nesne dediğimiz şey aslında o öznenin bir yani nesneleştirme diye bir şey yok. O onun bir parçası ve devamı. Eser halinde ruh taşıyor. Değil mi ki tek bir kaynağın bir yansıması ve tecellisi olan bu dünya? Bütün İslam tasavvufu düşüncesi bu anlayışta. Böyle baktığında da ölüm denilen şey aslında bu idrakın olmadığı hal, ölüm. Bu idrak olmadığı zaman biz ölüm mesabesindeyiz. Bunu görmüyoruz. Başınız sağ olsun bu arada. Ölümü deneyimlemek çok öğretici bu anlamda. Ben de kız kardeşim vefat ettiğinde ne yani şimdi bir varmış bir yokmuş. Bitti mi dedim. Bu kadar basit olabilir mi? Hayat. Yani insanın bir yerde o akılla bile baktığında bunun bu kadar basit olması anlamını yitirdiği noktada insana

bu hayatı yaşanmaz kılan bir durum. Bütün inançları akıl üretiyor, rahat etmek için bütün inançlara sahibiz de diyebilirsiniz.

[00:47:53]

- Ama aklın ötesinde şurası burayı sorgulamayan bir yerden bir şey söylüyor size. Burası mutmain. Bunu burada hissediyorsunuz. Orada akıl yok. Yani biz şimdi bu kültürle dünyaya baktığımızda yani her şeyin bu tek bir öznenin devamı ve parçası ve onun bir yansıması olarak düşündüğümüz bir kültürden dünyaya baktığımızda değil mi? Yani bir yere düşen ekmek değil, hiçbir canlıya zarar vermemek, nesneye bile zarar vermemek. Ben kızımı böyle büyüttüm birazcık o hocamla tabii hemhal olduğum için. Hani çocuklar illa bir sehpayı vururlar ve o sehpayı biz bir döveriz ya. Al sana al sana diye çocuğumun canını mı yaktın diye. Ben hep şöyle yaptım. Çocuğumun canı yandığında işte bacağını vurduysa bacağını öptüm. Ondan sonra dönüp bir de sehpayı öptüm. Acaba senin de canın yanmış mıdır diye. Biraz fazla abartmış da olabilirim tabii durumu. Fazlasıyla empat bir çocuk oldu.

[00:48:58]

- Ama gerçekten olmamasından ve duyarsız olmasından çok daha iyi insanı insan yapan bir sorumluluk yüklüyor bu insana. Yani başımıza gelen her hadisede her sorunda bir soru var bize biraz önce söylediğim gibi. Bizimle ilgili, bizim hakikatimizle alakalı bir soru soruluyor bize orada. Ve onu cevaplamakla sorumluyuz ve zorunluyuz. O yüzden ölüm bize devamlı o soruyu hatırlatan en en güçlü şey, tek hakikat. Tek gerçek. Bir beşer aşkında bile maşuğumuzu memnun etmek için nelere katlandığımızı bir hatırlasanıza. Aşkın cünûn devrini, en ateşli zamanlarını bir düşünün. Yani belki de bize çok ters gelen bir şeyler yapıyor olabiliriz. Sırf o memnun, sevdiğimiz memnun olsun diye değil mi? Yani en o yoğun zamanda normalde bize çok acı verecek olan hiçbir şey gözümüze görünmez. Bir sarhoşluk hali. Ahmet Gazal'in bir tarifi var aşkla ilgili. Ayn, Şın, Kaf harflerinden oluşur diyor.

[00:50:16]

- Ayn görmek demek sen âşık olduğun insanı gördüğünde beşer aşkı üzerinden anlatıyorum. İlahi aşk anlatıyor aslında. Ona âşık olursun. Öyle bir âşık olursun ki Şın sarhoş olursun aşkla birlikte. Sarhoşluk halinde insan acıyı doğru düzgün hisseder mi? Uyuşmuştur çünkü o sarhoşluk haliyle. Ondan sonra artık öyle bir hale gelirsın ki, maşuğunla öyle bir hemhal olursun ki senin kendine ait herhangi bir isteğin kalmaz. Sadece onun istekleridir. Gerçek gerçek samimi aşktan bahsediyorum. Beşer aşkında bile bu böyle. Eğer bu böyle değilse o yaşadığımız beşer aşkı da aşk değil. Yani sadece sevdiğimin istekleri ben değil onun istekleri önemli olan diyorsak bu yaşadığımız şey aşk oluyor. Onun dışında kendimize aşığız biz. Kendi isteklerimizden nefsanîyetimize aşığız. Yani kandırmayalım yani kendimizi. O zaman işte kün oluyor, kef kün oluyor ve tekrar var oluyorsun. Yokluk olduğu zaman, o viran olduğu zaman güneş oraya doğuyor ve tekrar yapılandırılıyor.

[00:51:34]

- Bambaşka bir şey oluyor. O yüzden değer mi? sorusunu sorma zaten âşık olan insan. Oraya atar kendini.
- Nilüfer TUĞLU: Çok teşekkürler.

- Müge CANAN: Bütün sorunların içerisinde başımıza gelen hadiselerin içerisinde bir soru vardır dedim. Bunun en güzel yine Mesnevi hikayesi var. Bilenler biliyordur Sabriye kaç kere dinledi artık tekrar dinleyecek. Mesnevi'de bir hikaye var. Adam ağacın altında yatıyor, uyukluyor ağzı açık bir şekilde. Elma ağacının altında. O sırada bir atlı geçiyor yanından. Ve adamın ağzına doğru bir yılanın gittiğini görüyor. Eyvah diyor yılanı yutacak adam. Koşuyor ama yetişemiyor maalesef adam yılanı yutuyor. Ne yapıyor? Alıyor eline kırbacını. Adamı uyandırıyor. Ondan sonra kalk bakalım diyor. Adam uyanıyor. Şimdi bu yerdeki ham elmaları yiyeceksin diyor. Allah Allah diyor. Adam ya burada uyurken ne istiyorsun şimdi benden diyor. Adama ham elmaları yediriyor, sus konuşma diyor, yediriyor. Ondan sonra kırbacını tekrar vuruyor, şimdi de koşacaksın diyor.

[00:52:48]

- Adamı da bir güzel koşturuyor, adam da küfür kıyamet koşarken bir anda artık yediği elmaların da tesiriyle istifra ediyor ve içindeki yutmuş olduğu yılanı görüyor. Görünce de diyor ki, ya deminden beri sana küfrediyorum, meğer sen benim hayatımı kurtarmışsın diyor. Niye en başından söylemedin? Adam da diyor ki atlı adam eğer ben sana bunu en başından söyleseydim zaten korkudan ölürdün diyor. Hazreti Mevlâna bu hikâyeyi şöyle yorumluyor. Bizim diyor hayat içerisinde başımıza gelen bütün hadiseler içimizdeki yılanları çıkarmak, gizli kalmış olan yılanları çıkarmak için başımıza gelir diyor. O yaratılış âleminde de biz Elestü bi-Rabbiküm sorusuna beli dedik yani belaya tabi olduk ya. Onu talep ettik ya, bu dünyaya geldiğimizde bu vücut belasıyla birlikte geliyoruz. Onun istekleri, şehveti, nefsanîyetimizin dertleriyle bu dünyaya geliyoruz. Ve dikkat edin başımıza gelen bütün her şey aslında onunla alakalı.

[00:53:53]

- Bu vücudumuzun içindeki nefsanîyetimizin yılanlarının ortaya çıkması için bir şeylerin olması lazım. Kayıplar yaşamamız lazım ki o yılanları görelim. Onlarla yüzleşelim önce. Onlarla yüzleşmeden, onlar ortaya çıkmadan tekâmül etme şansımız yok. Neyle yüzleşeceğiz ve neyi ortaya çıkaracağız? Neyle mücadele edeceğiz yoksa? Adı olmazsa cihat olmaz. O zaman işte ölüm de olmayacak. Ölümsüz bir dünya o. Anlamsız bir dünya işte o. Cihatın olmadığı bir dünya. Yani Cihad-ı Ekber dediği Peygamber Efendimiz'in bu nefsinle mücadele. O yüzden bilmiyorum anlatabildim mi?
- Nilüfer TUĞLU: Çok çok teşekkür ederiz. Emeklerinize, yüreğinize sağlık.
- Müge CANAN: Ben çok teşekkür ediyorum. Çok güzel, çok anlamlı bir sohbet. Tekrar yorgunluğum için af diliyorum sizden. Üç gün durmadan konuştuğum için ancak bu kadar oldu. Çok sağ olun.
- Nilüfer TUĞLU ve Sabriye KÖROĞLU: Sağ olun. Siz de öyle. Çok teşekkürler. Sağ olun.